

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
HARRAN UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY

ULUSLARARASI
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK
SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MAWLANA JALAL AL-DIN RUMI
AND MAWLAWISM

Mevlâna Celaleddin Rumi'nin 800. doğum yıldönümü anısına

BİLDİRİLER
II

26–28 EKİM 2007

ŞANLIURFA

ULUSLARARASI MEVLANA VE MEVLEVİLİK SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ-II**ISBN**

978-605-89998-2-4

Düzenleyen Kuruluşlar

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Şanlıurfa Mevlevihanesi Yaşatma ve Kültür Derneği

Editörler

Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI
Prof. Dr. Ali BAKKAL

Düzenleme Kurulu

Başkan: Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI

Sekreteryası: Dr. Hüseyin KURT

Prof. Dr. Ali BAKKAL, Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ, Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN, Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN, Doç. Dr. Murat AKGÜNDÜZ, Yrd. Doç. Dr. Cüneyt GÖKÇE, Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN, Yrd. Doç. Dr. İ. Hakkı İNAL, Yrd. Doç. Dr. Yasin KAHYAOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Ahmet ASLAN, Dr. Celil ABUZER, Dr. Halil ÖZCAN, Dr. Kadir PAKSOY, Dr. Veysel KASAR, Dr. Vehbi ŞAHİNALP, Okt. Kadir ALPEREN, Okt. Abdülkadir AYDIN, Okt. Mehmet OYMAK

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. İbrahim DÜZEN
Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU
Prof. Dr. Osman TÜRER
Prof. Dr. Mustafa KARA
Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK
Prof. Dr. Abdülhakim YÜCE
Prof. Dr. İsmail YAKIT
Prof. Dr. Ali BAKKAL
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Dizgi-Tasarım

Arş. Gör. Dr. Hüseyin KURT
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Grafik Tasarım

Öğr. Gör. Haldun ÖZBUDUN
Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Adres

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Osmanbey Kampüsü/ Şanlıurfa

MEVLÂNÂ'YA GÖRE DİNDARLIKTAKİ SÛRETTEN MÂNÂYA YÖNELİŞ

Dr. M. Mustafa ÇAKMAKLIOĞLU*

Giriş

Dindarlık, en genel anlamıyla kişinin her hangi bir dînî yapıya bağlılığını bir şekilde ifade etmesi¹ olarak tanımlanır. Dindar, karşılaştığı her hangi bir olayı, sadece *olysal* ve *ahlâki boyutta* değil bir de Tanrının varlığı açısından yorumlar, kendi hayatında kötüyü günahı, iyiye sevabı ekler. Gerçek anlamda dindar; hayatın olgu, ahlak ve inanç boyutlarını birlikte gören ve yaşayan insandır. Ahlak ile dînî iki ayrı alan olarak telakkî edenlerin belki sadece “ahlâkî” dedikleri şeyi dindar, imanının ayrılmaz bir parçası olarak görür, takdir eder ve yaşar. Dolayısıyla, onun ahlak hayatı, aynı zamanda onun ibadet hayatının merkezini teşkil eder.² Sosyal Bilimler söz konusu olduğunda gerek dînî gerekse dindarlığın tanımı noktasında tam bir mutabakat söz konusu olmasa da³ bu alanlara ilişkin çalışmalarda dindarlık genellikle beş ayrı boyutta mütâlâa edilmektedir: inanç, ibadet, tecrübe (duygu), bilgi ve etki boyutu. Dînî bu boyutları aslında insanın boyutlarıdır: İnsan, kendisini sembolik jestlerle ifade eden bir varlık olduğu gibi aynı zamanda bir duygu, akıl ve eylem varlığıdır. Bunun da ötesinde insan ilişkisel bir varlıktır.⁴ Dînî işte bu farklı boyutlarının bir kısmının ya da tamamının bireyin hayatında tezâhürü o kişinin dindarlığı hakkında bir ipucu sunmaktadır. Dînî, dolayısıyla da dînî hayatın biri diğerini tamamlayan ve biri diğerinden bağımsız düşünülmemeyen bu beş boyutu hakkında kısaca şunları söyleyebiliriz:

1. İnanç Boyutu: Her dînî, mensuplarınca inanmaları gereken inanç ilkelerinden kurulu bir sistemi vardır. Dindar insan, kendisini ilâhî varlığa bağlayan, O'nunla ilişkiye sokan ve O'na adanmasını sağlayan belirli inançların sahibidir. Bu boyut diğer boyutların temelini, nüvesini teşkil eder ve ayrı ayrı zikredilen diğer dört boyut, bu inanç boyutu etrafında eklenmiş halde bir bütünlük arz eder. 2. İbadet Boyutu: Bu boyut bir dîne inanan insanların yerine getirdikleri, ya da en azından yerine getirilmesi gereğine inandıkları, meselâ İslam söz konusu olduğunda namaz, oruç, hac, zekat, kurban gibi bütün dînî pratikleri ifade eder. Dindarlık söz konusu olduğunda dînî yaşantının somut tezahürlerini de barındıran bu boyut geleneksel olarak diğer boyutlara nispeten daha ön plana çıkmaktadır. Öyle ki bu tür pratiklere katılım sıklığı çoğu zaman dindarlık kriteri olarak dikkate alınmaktadır. 3. Tecrübe Boyutu: İnanç boyutunda varlığı kesin bir inanç ile kabul edilen nihâî hakikat, müteâl otorite, ilâhî Zât ile iletişimi içermesi bakımından hissedilmiş ya da bir şekilde tanımlanmış bütün duygu, algı, sezgi ve duyuları kapsar. Her din mensubu Yüce Kudret'in varlığını vasıtasız olarak içinde duyar ve bundan etkilenir. Kısacası bu boyut, dînî tecrübeyi nitelendiren ve onu diğer her bir beşerî tecrübeden ayıran temel unsuru ifade eder. 4. Bilgi Boyutu: Bütün dinler mensuplarından inançları hakkında bilgi sahibi olmalarını bekler. Dindar insan inandığı şeylerin muhtevası, kutsal metinler ve diğer dînî literatürde zikredilen temel esasların oluşturduğu bilgiler manzûmesi hakkında az çok bilgi sahibidir. 5. Etki Boyutu: Din, insanın kendi hayat

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, (Vadi Yay.), Ankara 1998, s. 96.

² Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, (Selçuk Yay.), Ankara 1992, s. 307, s. 318.

³ İlahiyatçılar, filozoflar ve sosyal bilimciler dinin, değişik bakış açılarına göre farklı bir çok tanımını yapmaktadırlar. Dînî çok yönlü ve karmaşık bir yapı olması onun tam bir tanımını yapmayı ve bu tanım üzerinde görüş birliğine varmayı zorlaştırmaktadır. Hökelekli, Hayatî, *Din Psikolojisi*, (TDV. Yay.), Ankara 1993, s. 69. Dînî tanım noktasında ortaya çıkan bu problem aynı şekilde dindarlığın tanımı noktasında da tezahür etmektedir. Farklı dindarlık tanımları için bkz. Mehmedoğlu, Ali Ulvi, *Kişilik ve Din*, (Dem Yay.), İstanbul 2004, ss. 30-38.

⁴ Vergote, Antoine, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, (MÜFV. Yay.), İstanbul 1999, s. 30

düzenini, geleceğe ilişkin beklenti ve tasarılarını, başkalarıyla olan ilişkilerini, kısacası insanın bütün davranışlarını etkileme gücüne sahiptir. Bu boyut, hayatın diğer alanları üzerinde dinin yaptığı etkiler içerisinde kendisini gösterir. Dolayısıyla bu boyut, insanın dînî bağlılığın sonucu ve etkisi olarak hayatın bütün alanlarında yapılması gerekene ilişkin beklentileri kapsar.¹

Tasavvuf söz konusu olduğunda ise, dindarlık hususunda yapılan bu genel tasniflerin dışında bir de tasavvufî literatürde sıkça rastlanan zâhir-bâtın düalizmine paralel olarak; zahirden bâtına, sûretten mânâyâ ya da salt kabulden zevke yönelişin basamaklarını ifade eden tasnifler söz konusudur. Genellikle “*taklüt, ilim, zevk*”², “*şeriat, tarikat, hakikat*” ya da “*ilme’l-yakîn, ayme’l-yakîn, bakka’l-yakîn*” şeklinde yapılan bu tasnif, yukarıda bahsi geçen beş boyutu da kapsayacak şekilde tadrîcî bir tekâmülü ve asla yönelişi ifade eder. İşte dindarlığın bütün boyutlarını kuşatan ve sûretten mânâyâ, maddeden rûha yönelişin ifade edildiği bu tekâmülü Mevlânâ’nın sıkça kullandığı sûret-mânâ düalizmi çerçevesinde ele almaya çalışacağız. İman esaslarından ibadetle ilgili konulara, dînî/mistik tecrübeden irfânî konulara ve nihayet dinin etki boyutunu da hesaba kattığımızda beşerî diğer bütün faaliyetleri kapsayan hayli geniş bir konuyu bütün detaylarıyla burada ortaya koyma imkânımız elbette yoktur. Her şeyden önce bizim buradaki amacımız sûfiyâne hayatın bireyin dindarlığında yaptığı dönüşümü Mevlânâ örneğinde incelemektir. Biz burada bir tebliğin sınırları çerçevesinde dindarlığın sadece inanç ve ibadet boyutlarını ön plana çıkararak konuya değinmeye çalışacağız.

İnanç Boyutu

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi geleneksel tek tanrılı dinlerin hepsinde inanç esasları öncelikle yüce, tek, yaşayan, zâtî, kemal sahibi ve mutlak iyi olan bir Tanrı inancına dayanır. Meselâ İslam söz konusu olduğunda ilâhî sıfatlar, nübüvvet, vahiy, kaza-kader ve âhiret hayatı gibi diğer inanç esasları hep bu asıl olan tek tanrı inancı etrafında temerküz eder. Genelde mutasavvıflar özelde de Mevlânâ söz konusu olduğunda bütün bu inanç esasları gerek kendilerinin gerekse onlara gönül bağlayan tâlib ve müridlerinin dindarlığının temelini oluşturur. Onlar eserlerinde bütün bu inanç esaslarına ayrıntılı bir şekilde yer verirler.³ Ancak gerek Mevlânâ gerekse diğer sûfilere göre İslam akâidinin temelini teşkil eden tevhid esası ve bu asıl ilkenin etrafına eklenmiş olan inançlar, taklîdî olarak bilinip kabul edilen, salt epistemolojik olarak ilmî tetkik ve tahkiklerle hakkında bir takım deliller elde edilen bir olgu olmayıp, kendi sûfiyâne temâyülleri doğrultusunda bizzat bir dînî/sûfiyâne tecrübe olarak yaşanıp müşahede edilen ve bu yönüyle de bir duyum bir zevk haline dönüştürülen tecrübî bir hadisedir. Dinin inanç boyutuna taalluk eden bu iki yaklaşım arasında hayli fark vardır ve tasavvufî literatürde bu ikinci boyut genellikle tevhidin ya da imanın hakikati olarak ifade edilir. Bu açıdan bakıldığında Mevlânâ’ya göre tevhid, bilgi düzeyinde kesin de olsa salt bir ikrardan ibaret değil, kulun izâfî/mevhûm benliğini, Mutlak Bir olan Hakk Teâlâ’nın huzurunda tecrübî olarak yakıp yok etmesidir. Böylece tevhid, tecrübî ve vücûdî bir boyut kazanır. Şekilden, sûretten kurtulmadıkça Allah’ı tenzih ya da teşbih etmenin yersiz, boş bir iddiadan ibaret olduğunu söyleyen Mevlânâ, tevhidin bu tecrübî boyutuna işaret eder ve Allah hakkında “şekle sığmaz, ya da şekle sığar” diyebilmek için tecrübî olarak sûretten kurtulup öz kesilme, sûret altındaki asıl mânâyâ erişme gereğinin altını çizer. Dolayısıyla ona göre salt bilgi düzeyinde kalan her tasavvur, her inanç batıl, boş, kuru bir iddiadan ibarettir.⁴ Öyleyse Mevlânâ’ya göre asıl tevhid, tıpkı bakırı kimyada eritir gibi, izâfî varlığı, mahlûkâta varlık bahşeden Mutlak Vücûdun varlığında eritip yok ederek ikilikten kurtulup tecrübî olarak yokluğa ve birliğe ulaşmaktır.⁵ Kuru bir iddia, salt bir kabul olmaktan çıkarılarak tecrübî olarak da idrak edilen tevhidin bu boyutunda, maddî âlemde müşahede ettiğimiz bütün

¹ Dinin bu boyutları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, s. 29, 30; Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, s. 28, 29; Hökekleli, *Din Psikolojisi*, ss. 73-75;

² Bkz., Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *Mışkâtü’l-Envâr*, çev. Süleyman Ateş, (Bedir Yay.), İstanbul 1994, s. 56.

³ Meselâ Mevlânâ’nın İslam inanç esasları hakkındaki görüşleri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz., Arpağuş, Safi, *Mevlânâ ve İslam*, (Vefa Yay.), İstanbul 2007, ss. 251-399.

⁴ Mevlânâ, Celâleddin er-Rûmî, *Mesnevî, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, çev. Şefik Can, (Ötüken Yay.), İstanbul 2003, c. II, s. 263, 264, byt. 68, 69.

⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. I, s. 192, byt. 3010-3012.

hayali ikilikler, çokluklar, tevhide dair bütün anlayış farklılıkları tek bir potada eritilir. Tevhidin bu tecrübî hakikatine erişen sûfî artık varlık ya da insana parçalı bir şuur düzeyinden ayrı ayrı değil, tek bir perspektiften “vahdet” penceresinden bakmaya başlar. Mevlânâ tevhidin bu hakikatini sıkça, içerisine atılan farklı renklerdeki elbiseyi ışık gibi lekesiz bir hale getiren vahdet küpü, Hz. İsa'nın mânâ küpü¹ metaforuyla ifade etmeye çalışır.² Bu vahdet küpü, din hususundaki farklı mezheb ve anlayışları tek renge, tevhid rengine, “Allah'ın boyasına” boyar. Kısacası Mevlânâ'ya göre, sûret-mânâ paradoksunda sûrete tekâbü'l eden salt ikrârdan ibaret olmayan tevhidin bir de mânâsı ve hakikati vardır. Bu mânâ ve hakikat ise ancak, varlığı ve birliği ikrâr edilen Hakk Teâlâ'nın sıfatlarına taalluk eden tecellilerini varlıkta ve insanın kendi benliğinde müşahede etmek sûretiyle tecrübî olarak ortaya çıkar.

Mevlana'ya göre, yukarıda genel hatlarıyla ifade etmeye çalıştığımız tevhidin tecrübî boyutuna ya da diğer bir ifadeyle îmanın hakikatine erişmek ancak, fizikî âlemin işleyişinin bir gereği olarak sürekli bize dikte edilen çokluk ve ikilik fikrinden yine tecrübî olarak uzaklaşmak ve bir Sevgili, bir Mâ'suk olarak görülen Hakk Teâlâ'ya her yönden yönelmekle mümkündür. Bu noktada din, bir aşk bir muhabbet ve bizzat müşahede edilen vahdet dini olarak farklı bir görünüm kazanır. Mevlânâ'nın düşüncesinde tevhidin hakikati, çoğu zaman nefsanî ve rûhânî saflaşma ve Hakk'ın sonsuz rahmetiyle kulumu kendine doğru cezbetmesi sonucu yaşanan izâfî benliğin ortadan kalkması anlamına gelen fenâ ve vuslat hallerinde bizzat tecrübe edilir. Mevlânâ tevhidin bu hakikatini kimi zaman Hallâc'ın meşhur şatihyesi olan “ene'l-hakk” sözüyle ifade etmeye çalışır. Mevlânâ'ya göre, zahiri itibarıyla bir dâvâ, bir benlik iddiası gibi görünen bu söz, aslında kulluğun nihâî derecesinin ve büyük bir tevâzû halinin ve nihayet hakikî anlamda tevhidin bir semeresidir. Ona göre Mansûr'un Hakk'a olan muhabbeti nihâî dereceye ulaştıkça kendisini yok kılp, “Ben fânî oldum, Hakk kaldı” mânâsına gelen “Ene'l-Hakk” ifadesini kullanmıştır ki bu da muhabbet, tevâzû ve kulluğun nihâî mertebesidir. Bu bakış açısından Mevlânâ, Hallâc'ın “Ene'l-Hakk” sözünü değil, “Sen Hüdâ'sın, ben ise kulum” demeyi tekebbür ve iddiâ sayar. Zirâ bu sözü söyleyen kişi kendine bir varlık isnâd etmiş olarak vücûdda ikiliği kabul etmiş olur. Öyleyse bu söz, daha sonraları “vahdetü'l-vücûd” şeklinde teknik bir istilâhla karşılanmaya çalışılan varlık anlayışının ve tevhid düşüncesinin bir ifadesi olarak, Allah (cc.)'in mutlak vücûdundan başka, sûfinin benliği de dahil gerçek mânâda bir varlığın olamayacağını ifade etmektedir. İşte Allah (cc.)'in velî kulları “ölmeden önce ölünüz”³ hükmüne tabîi ölümden önce geçici bütün beşerî vasıflardan uzaklaşarak irâdî ölümle ölmek sûretiyle çokluğu çağrıştıran bütün tevehhümlerden kurtulmayı ve tevhidin hakikatine tecrübî olarak erişmeyi arzularlar. Zira Mevlânâ'nın da ifade ettiği gibi huzur-u ilâhî ikiliği kabul etmez. Öyleyse kulum izafî/mevhum benliğini yok ederek tevhidi tecrübî olarak yaşamalıdır.⁴ Kısacası dindarlığın inanç boyutunda sûretten mânâyâ yükseliş, tevhidin salt inanç, ikrar ve tasdik boyutundan tecrübî ve vücûdî boyuta geçişini ifade eder.

İbadet Boyutu

İbadetlerin zâhirî hükümlerinin ele alındığı fıkıh kitaplarının hilafına tasavvufî eserlerde daha çok ibadetlerin mânevî, bâtınî boyutlarına yer verilir. Mevlânâ da başta *Mesnevî*'si olmak üzere eserlerinde ibadetlerin bedene taalluk eden sûretinden çok rûha taalluk eden mânâsına vurgu yapar. Dînin, ibadetlerin sadece sûretten ibaret olmadığını çeşitli vesilelerle dile getirir. Özellikle ibadetlerde, zikir ve yakanşarlarda bedenle alâkalı olan ve ihmal edilmesi aslâ düşünülmemeyecek olan somut bazı tezahürleri olsa

¹ Merhûm Şefik Can'ın kaydettiğine göre, Hz. İsa gençliğinde boyacılık edemiş. Boyanmak üzere getirilen elbise ve kumaşları o küpe atarmış, elbise ve kumaş sahibi hangi rengi istiyorsa, onun elbisesi yahut kumaşı istediği renge boyanmış. Aynı küpeden istenilen çeşit çeşit renklerin çıkması Hz. İsa'nın bir mu'cizesi olarak görülmekte ve mutasavvıflara kesrette vahdeti (=çoklukta teklîği) hatırlatmakta ve bu sıbâtullah (=Allah boyası) olarak ta'rif edilmektedir. Bkz., *Mesnevî*, c. I, s. 43, dipnot: 38.

² Bkz., *Mesnevî*, c. I, s. 38, byt. 500, s. 43, 44 byt. 500, 501; *Dîvân-ı Kebîr (Seğmeler)*, haz: Şefik Can, İstanbul 2000, c. I, s. 144.

³ Hadis hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, (Yedi Veren Yay.), Konya 2001, ss. 340-342; Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, (Diyanet Vakfı Yay.), Ankara, 2000, ss. 262-264.

⁴ Bkz., Mevlana, *Fihri Mâ Fih*, çev. Ahmet Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, (İz Yay.), İstanbul 1994, s. 25.

da din, Mevlânâ'ya göre ruhu besleme sanatıdır.¹ Mevlânâ, dînin sadece tezahürden ibaret olmadığını, inançları sebebiyle Hıristiyanları öldüren Yahudi bir padişahın hileci vezirinin dilinden şu şekilde ifade eder: "Hıristiyanlar, canlarını kurtarmak için, dinlerini pâdişahıtan gizlerler. Bu sebeple bu kadar çok Hıristiyan öldürme, çünkü öldürmede fayda yoktur. Din, misk ve öd ağacı değildir ki kokusu çıksın. Din, yüzlerce kılıf içinde gizlenmiş bir sırdır. Dışı seninle uyum halindedir. Sana benzer. Ama içi seninle çekişmede, sana uymamaktadır."²

Mevlânâ, sûret ve mânâdan sadece birini görüp diğerini ihmal etmenin doğru olmadığını açıkça vurgular. Kimi zaman ibadetlerin mânâ boyutuna vurgu yapması onun sûret boyutunu ihmal edip şer'î hükümleri hafife aldığı anlamına aslâ gelmez. İnsanların çoğu genellikle Mevlânâ'nın cemâd hükmünde gördüğü sûret boyutunda kaldıkları ve her şeyi bu boyuttan değerlendirdikleri için Mevlânâ mânâ boyutuna daha çok vurgu yapar. Zîrâ ona göre kutsal, yüce, nihâî bir düşünce, nihâî bir kaygı için olmayan her bir sûret cemâd hükmündedir. Böyle olunca, sadece sureti görenler de cemâd hükmündedir ve hangi yaşta olursa olsunlar hakikat yolunda, henüz soyut düşünce ve temyiz yeteneği gelişmediği için mânâyâ yol bulamayan âkil-bâliğ olmamış çocuklar gibidir.³ Kısacası sûret-mana düalizmi Mevlana'nın eserlerinde hayli yer tutar ve Mevlâna bu noktada sürekli sûreti ihmal etmeksizin mânâyâ teveccüh etmenin insanın bütün fiillerinde asıl gayeye mutabık olarak fayda sağlayacağını altını çizer. Dindarlığın bir tezahürü olarak; ibadetler, duâ ve yakarışlar, zikir ya da Kur'an tilavetinde de bu böyledir, şekilden ziyade mânâ ve ruh asıldır. Dindarlığın gereği olarak yapılan bütün fiillerde surette takılıp kalmayıp manaya ve ruha yönelmek gerekmektedir. Mevlânâ'ya göre dindarlıkta bu dönüşüm ise ancak, nefis terbiye ve tezkiye usulleriyle izâfî benliğin yok edilerek (*fenâ*) ezeli benlikte tekrar sonsuz hayatı bulmasıyla (*bekâ*) mümkündür. Bu anlamda ibadetlerin bir de ruhundan ve hakikatından bahseden Mevlânâ, izâfî benlik hicâbından kurtularak kemal derecesine erişmiş muhakkık bir sûfînin ibadetiyle sâdece sûreti gören zâhir ehlinin ibadetini şöyle mukayese eder: "Kâbe'de İbrahim makamında iki rekat namaz kılmak güzeldir, fakat muhakkıklara göre bu namazın hakikati Hz. İbrahim gibi kendini Hakk Teâlâ için, O'nun visâli arzusuyla ateşe atmak; Hakk yolunda gayret ile kendini feda edip nefse dair herhangi bir endişeye kapılmadan bu makama yükselmektir.⁴ Zîrâ Mevlânâ'ya göre Mescid-i Haram, zahir ehline göre ziyaret edilen Kâbe'dir, aşıklara ve Allah'ın seçkin kulları velilere göre ise visâl-i Hakk'tır.⁵

İşte Mevlânâ'ya göre ibadetler sadece sûreten yerine getirilen bazı form ve şekillerden ibaret değildir, onların ruhu, hakikati ve mânâsı sûretinden daha efdaldır. Meselâ namaz sadece, bedene taalluk eden bazı hareketlerden, tilavet olunan Kur'an'dan ya da dua ve zikirden ibaret değildir. Yine oruç belirli zaman dilimi arasındaki açlıktan, susuzluktan ya da şehvî arzulardan uzak durmaktan ibaret değildir. Bütün bunlar bu ibadetlerin sûretidir. İbadetlerdeki bütün bu sûretler rûha, cânâ nispetle beden gibidir. Sûretin bir başlangıcı ve sonu vardır, halbuki cân nihayetsizdir.⁶

Mevlânâ, sadece sûreti yerine getirmekle ibadeti gereği gibi ifâ etmiş olunamayacağını bir diğer açıdan şu şekilde vurgular: Münâfık da ibadetlerin sûretini yerine getirir ancak gerçek mânâda ibâdet etmiş sayılmaz. İbadetlerin sûretleri insanları dînin özüne götüren vasıtalarlardır. Diğer taraftan ibadetleri sadece kalben ya da rûhen icrâ edilebilir görüp onların bizzat şeriat tarafından belirlenen hükümlerini, sûretini ihmal etmek de tıpkı diğer bütün sûfîlerde olduğu gibi Mevlânâ'ya göre de kabul edilebilir değildir. Zîrâ Mevlânâ'nın açıkça ifade ettiği gibi namazın mânâsı ve cânî olarak zikrettiği ruhun rükû' ve secdesini sûret ile bedenlen zahir kılmak gerekmektedir. İbadetler ancak hem sûreti hem de mânâsıyla gerçek anlamda ifâ edilebilir. Mânânın sûrete ittisali vardır, ikisi birlikte olmadıkça fayda vermez. "*Anakê kalp buşîru ile namaz hakiki bir namaz olur*" fakat suretiyle birlikte rükû' ve secdesiyle birlikte gerçek namazdan söz edebiliriz. Nasıl ki özü, çekirdeği olmayan bir kabuk faydasızsa, kabuğu olmayan bir çekirdekten de

¹ Bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, c. II, s. 453, byt. 2592.

² Bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, c. I, s. 34, byt., 339-341.

³ Mevlana, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 55, 56.

⁴ *age.*, s. 150.

⁵ *age.*, s. 93.

⁶ Mevlana, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 14.

korunup neşv ü nemâ bulamayacağı için bir fayda hâsıl olmaz.¹ Fakat Mevlânâ'nın sıkça vurguladığı gibi dînin özünü oluşturan ruh ve mânâdır. Metafizîge, dolayısıyla da sûret/zâhir ötesine taalluk den bu ruh ve mânâ, bütününü ihmâl ve inkâr edilemeyen ancak bir vasıttan ibaret olan sûretten daha önemlidir.

Mevlânâ tasavvufî açıdan dindarlığın temelini nefis terbiyesini koyar. Yapılan ibadetleri bedene taalluk eden sûretlerden insanın aslı cevheri olan ruha taalluk eden bir mânâyâ çevirebilmek ya da ârâzdan cevhere dönüştürüp kalıcı kılmak için nefis terbiyesi şarttır. Zirâ, insanın bu baş düşmanı sürekli yeni kötülükler üretmek sûretiyle, insanın az da olsa yapmış olduğu iyilik ve tââtı iptal ederek sonuçsuz bırakır. Bu temel esas olmadan yapılan ibadetler, zâhirî hükümleri en ince ayrıntılarıyla yerine getirilse de eksiktir, fayda vermez, sonuçsuz kalır. Zirâ ibadetler her ne kadar zahiren bir takım bedene ait uzuvların hareket ve işleyişi ile yapılsalar da bu ibadetlerin bâtinî hükümleri nefis üzerinde cereyan eder. Tasavvufî anlamda gerekli nefis terbiye ve tezkiyesini gerçekleştirememiş bir kimse Mevlânâ'ya göre, sûret-bîn (sadece sûreti gören) olmaktan kurtulamayıp ibadetlerden kast olunan mânâyâ erişememiş olabilir. Zirâ nefis, takvânın olduğu kadar fücûrun, hatta putperestliğin aslı kaynağıdır, Mevlânâ'nın ifadesiyle bütün putların anasıdır. Mevlânâ bu anlamda nefsi çakmak taşı ya da demire benzetir. Taştan, topraktan, kil ya da ağaçtan yontulmuş putlar ise demirden ya da çakmak taşından sıçrayan kıvılcım gibidir. “*Kıvılcım su ile söner fakat ateşi kendi içinde gizli olan çakmak taşı ya da demirin ateşi su ile söndürülebilir mi?*”² Allah (cc.)’a yaklaşmak için kendisine ibadet edilen zâhiri putlar, su ile söndürülen kıvılcımlar gibi kolayca kırılıp yok edilebilirken nefsin içinde gizlenmiş olan ve putperestliğin asıl kaynağı olan nefis putunu yok etmek kolay değildir; tıpkı demiri paslarından arındırıp şekil vermek için şiddetli ateş gerektiği gibi nefsi arındırıp yüceltmek için onun istek ve arzularına kuvvetli bir şekilde muhalefet etmek, riyâzet ve mücâhede ateşiyle onun şehvet ateşini söndürmek gerektirir.

Mevlânâ'nın üzerinde ısrarla durarak dindarlığın temelini koyduğu nefis terbiyesinin, sûreten yerine getirilen ibadetlerden manevî haz ve gönül huzuru elde ederek sonuçsuz kalmaması hususundaki önemi âşikârdır. Zira seyr u sülûk âdâbına göre tezkiye ve tasfiye edilmemiş, sürekli kötülük üreten nefis (*nefs-i emâre*) Mevlânâ'ya göre, ambarı delerek sürekli buğday çalan fare gibi sahibini iflâsa sürükler. Dolayısıyla kulun ibadetlerinde sûretten mânâyâ yönelerek mânâvi bir haz duyabilmesi ve kalp huzuru sağlayabilmesi için, Mevlânâ'nın bir diğer ifadesiyle söyleyecek olursak ibadetlerini ârâzdan cevhere dönüştürebilmesi için her şeyden önce ibadetlerini sonuçsuz bırakıp değersizleştiren nefis faresinden kurtulması gerekmektedir.³ Nefsin bazı husûsiyetlerini fare metaforu yardımıyla açıkladığı bu ifadelerinin devamında Mevlânâ, azar azar da olsa candan yapılan ibadetlerin bir mânâyâ bir cevhere, gönül huzuruna dönüşmevişini yine bu hırsız tabiatlı nefsin müdahalesiyle açıklar. Şöyle ki; az da olsa candan yapılan ibadetlerden, iyiliklerden mânâ kıvılcımları sıçrar, ilâhî aşkla yanan gönül de onları çekip alır. Fakat karanlıktaki o gizli hırsız, mânevi gönül çerâğı uyanıp aydınlanmasın diye o kıvılcımlara parmak basıp söndürür.⁴ İşte bu sebeple ibadetlerin zâhirî hareketlerinden ibâret olan ârâzlarını cevhere dönüştürmek, sûretten mânâyâ yönelmek için her şeyden önce şehvet ve arzularına meylederek kötülük kaynağı olan hırsız nefsin terbiye edilerek takvânın kaynağı haline getirilmesi gerekir.

Sonuç

Kısacası Mevlânâ'ya göre ibadetlerde aslı olan sûret değil mânâdır. Zirâ, Mevlânâ'nın açıkça ifade ettiği gibi, üstünde yaşadığımız bu maddî dünya ile buraya ait olan ve sûrete taalluk eden her şey her an dağılıp yok olmadadır, mânâ âlemi ise kendisine ait olan şeylerle birlikte ebedî olarak kalacaklar.⁵ Öyleyse Öyleyse ibadetlerle ruhta bu ebedî olan mânâ âlemine ait bir cevher hâsıl etmek gerekir. Bu işe birkaç şekilde olabilir: 1. İbadetler vasıtasıyla nefsin kötü huylarının yok edilerek iyi huylarla tezyin edilmesi. 2. İbadetlerin şer'an belirlenen sûretlerine riâyette birlikte ruhta mânâvi bir haz ve zevk elde ederek ibadet

¹ *age.*, s. 131.

² Mevlânâ, *Mesnevî*, c. I, s. 49, byt. 371-377.

³ Bkz., *age.*, c. I, s. 51, byt. 377-382.

⁴ Bkz., *age.*, c. I, s. 52, byt. 383-386.

⁵ Bkz., *age.*, c. III, s. 9, byt. 31.

edilmesi. 3. İbadetler esnasında hâsıl olan hissiyatı ve şuur düzeyini sürekli koruma. 4. Benlik vehminden uzaklaşarak dinin ve tevhidin hakikatine tecrübî olarak yakînen erişme. İşte Mevlânâ'ya göre, dindarlığın somut tezahürleri olan ibadetler insanda bu dönüşüm ve tekâmülü gerçekleştirecek tarzda fonksiyonel olmalıdır. Kısacası Mevlana ibadetlerin ya da genel anlamda dindarlığın tezahürlerinin zaman ve mekan sınırları içerisinde gerçekleşen yatay boyutlarının yanı sıra bir de tasavvufî terbiye ve kemâlât yolundaki tedrici yükselişe paralel seyreden dikey boyutundan bahseder. Nefsin kötü huylarını terk edip güzel ahlak ile tezyin edilmesiyle bütün ibadet, tâât, duâ, zikir ve yakarışlarda bu aslî mânâ yönü tezahür eder ve insanın eylemlerine metafizik açıdan bir anlam katar.